

Knoglebrud og kongerøgelse

Litterære og filologiske overvejelser over
Thomas Kingo: Odensee Hospital

Af Niels Dalgaard og Marita Akhøj Nielsen

Det forekommer af og til, at der graves unødige grøfter mellem de forskellige videnskabelige discipliner. Der er sikkert mange grunde til det, institutionshistoriske såvel som mere individuelle, men tilbøjeligheden til at en disciplin søger sin egen identitet gennem afvisning af andre beslægtede discipliner er ikke alene kontraproduktiv, den er også baseret på en fejlagtig opfattelse af videnskabens egenart. I det følgende er det bl.a. hensigten at demonstrere, at hverken filologer eller litterater kan nøjes med en snæver disciplinspecifik tilgang til en tekst, men at en egentlig forståelse af teksten forudsætter inddragelse af en lang række vidensområder.

Til Thomas Kingos mere specielle lejlighedsdigte hører en versificeret bøn om kongelig støtte til Odense hospital. Digtet er i flere henseender en mærkelig tekst, der rejser en række forskelligartede problemer. De skal her søges belyst ved en kombination af filologisk og litterær metode¹. I Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs standardudgave af forfatterskabet, *Thomas Kingo: Samlede Skrifter*, udgivet af Hans Brix, Paul Diderichsen og F.J. Billeskov Jansen, I-VII ²1975 (herefter SS), figurerer digtet under den pompøse titel *De Fattiges udj Odensee Hospital allerinderligste og underdanigste Suk og Søgning hos vor allernaadigste Herre og Konge* (i det følgende *Odensee Hospital*); hovedteksten aftrykkes her efter SS II, s. 137-140 med den ene ændring, at spatiering gengives ved kursiv:

Stormægtigste *Monarch*, næst Gud vor Lyst og Glæde
Forlad mig at ieg i dit Kongeskiød maa græde
Og øse der een Strøm af Vand og Siele-Vec
Som vælder udaf Nøds usoolet Iis og Snee,

- 5 Som har brudt ind udj de arme Lemmers Senge
Udj vort *Hospital* og vil dem snarlig trænge

- Fra deres Leye ud; om Naadestraaler ey
Optøer det Iisebjerg saa gaaer de deres Vey.
Hvad Vey? Gud trøste det! Hvad Vey vil de vel tage
10 Til nogen Verdens Hielp? som mange Aar og Dage
 Sin Food ei haver sat paa nogen Verdens Sti
 Mens langs ad Korsens dynd sig daglig ælter i.
Her ligger een som sig i Sengen aldrig vender
Om hand ei løftes af en andens hielpsom Hænder
15 Om Huuset gik i Brand, saa maa hand brænde med
 Saa har den lange Værk ham bundet til sit Stæd.
Her Hviler een, der er kun ligesom en Skygge
En Beenrad som ej Self sin opholdsmad kand tygge
 Dog holdes Livet op, mens Døden tygger paa
20 Hans Hierte og kand dog saa seen en Ende faa.
Her seer mand Een og fleer, der bær paa Ryg og Lænder
De Læs af mange Aar, hvis Øye food og Tænder
 Er dem til ingen Hielp og har alt levet ud
 Hvær Ven, O Konge! Dig foruden og saa Gud.
25 Her skratter Een og i sin Pine stedse skriger
Og efter Himlens Hielp med mange Sucke higer,
 Og fylder med sin Graad de Furer som er gjort
 Udi hans skrumpen Hud, der er som jorden sort.
Her hylér een, der er saa fuld af Saar og Bylder
30 Som *Job* og *Lazarus* og sine Sprecker fylder
 Af det hand nærmest har, med blæstet af sin Mund
 Og klapper for et Slik ved tungen af een Hund.
Her seer mand jammerlig de saasom andre Bæster
Paa alle fire gaaer og ned mod Jorden fæster
35 Det Ansigt som vor Gud mod Himlen haver vendt
 Saa hart er Scenerne i Korsens Kiæde spendt.
Her falder een, som af sin Hals som Hanen galer
Een anden som et Sviin udgrynter sine Qvaler
 En Hvidsler, Hujer, slaær, som Kalven brøler een
40 Og skummer, banker sig til Jord, til Træ og Steen.
I Vandet falder een, og kand sig intet vare
Een anden velter sig i Luens grumme fare
 Hist kipper Hiertet; Een vil give Aanden op,
 Fordi hand langsom har spyt Lungen af sin Krop.
45 Her Vaandis een, som er de klare Speile lige

- Af blanken Vatersot; hist høres andre skrige
 For Hovetværk og Vee for Sidesting og Saar
 For Vildelse; for Kræft; for Brud i Liv og Laar.
 Dog er det deres Trøst i deres mange Smerter
- 50 At Gud har selv luekt op de milde Kongehierter
 De har med Huus og Ly, med Senger Øll og Mad
 Dem rigelig forseet, og gjort i Kaarset glad.
 Ja! det som deres Siæl end meere Lyst kand giøre
 De Gudsords-Prædicken faaer dagligen at høre
- 55 Guds Tienere med Fliid til hvert et Leye gaar
 Med Olie og Viin for deris Siæle-Saar.
 Ach! skal det komme [end], det skal dog aldrig komme,
 Jeg veed det aldrig skeer, Kong *Christian* den Fromme
 Og *Femte* aldrig seer, dænd Dag skal Ofgang faae
- 60 At *Christi*-Ledemoed skal Huusevilde gaac.
 Den ubarmhiertige Soldat hand haver suet
 Endog af deris Blod, indtil hand haver kuet
 Saa mangen fra sin Sted og Stavn for Skyld og Skat
 Saa *Christi* Arme de maa miste deres plat.
- 65 Her ligger een paa Dør for øden Gaard og Arme
 Det Gud i Himmelen og Kongen sig forbarme.
 Landsknægtens True Trop som flux vil have sit
 Om *Christus* aldrig fik for sine end saa lit,
 Hand søger noget der, hvor intet er at finde
- 70 Ja Koc hos Kreløs Mand, og maae hand byrden binde
 Paa deres Gods, som end et støcke Brød formaar,
 Far vel da *Hospital*, gaaer ud, i Arme, gaaer.
 Nej! gaar dog ei saa just, jeg vil for Kongen ligge
 Og intet skamme mig for Eders skyld at tigge
- 75 Hans Naade er saa stor saa mild hans Hierterood,
 Hand haver lovet Hielp, hand er saa Eyegoed.
 Forlad mig at ieg maa mig ned i Støven bøye
 O Konge for din Stoel, og Himlens store Øye.
 Hielp, Hielp de Arme, og betænk, hvad Hielp de faar
 At det er Plaster af din Haand til *Jesu* Saar.

Christi og Kongens allerunderdanigste
 og de fattiges skyldige Tiener
 THOMAS KINGO

Tekstkonstituering

Det mest fundamentale problem, digtet rejser, er tekstkonstitueringen, idet Kingos originaltekst er gået tabt. SS har anvendt fem håndskrifter, der alle må henføres til slutningen af det 17. eller begyndelsen af det 18. århundrede: Add. 148,2^o, der er valgt som tekstgrundlag, NkS 489,2^o, Collin 538 II,4°, NkS 868 g II,4° og Bergen 7,2^o. De fem manuskripter udnyttes i det ret omfattende variantapparat, der fornuftigvis ikke medtager alle læsemåder, men principielt udelader oplagte skrivefejl, ortografiske og morfologiske varianter ligesom læsemåder, der kun findes i ét håndskrift, og som skønnes uinteressante (jf. redegørelsen for de tekstkritiske principper SS I, s. XXII f). SSs udgivelseshistorie er ualmindelig lang og kompliceret, hvad der har haft en vis betydning også for redaktionen af *Odensee Hospitals* tekst; tekstbindet, SS II, udkom i 1939, mens kommentarerne hertil, andet hæfte af SS VI, først kunne udsendes i 1974. Det indebærer, at der har været personskifter undervejs. Den af udgiverne, som tog sig af det filologiske arbejde, Paul Diderichsen, nåede at forfatte kommentarbindets tekstkritiske indledninger og stemmaer, men har dog ikke kunnet bestemme den endelige udformning af kommentarerne, som til teksterne i SS II er udarbejdet af Erik Reitzel-Nielsen på grundlag af forarbejder af Kaj Bom og Erik Sønderholm (SS VI A, s. VI). Dette kan være grunden til, at notebindet ikke er ganske enigt med tekstbindet om alle valg i forbindelse med tekstkonstitueringen.

Knyttet til de stemmatiske overvejelser vedrørende *Odensee Hospital* i SS VI (s. 276f) bringes der en række varianter, som ikke er med i det tekstkritiske apparat, fx i vers 19 *trykker* for *tygger* (NkS 868,4^o). Når denne læsemåde ikke er nævnt i apparatet, er baggrunden, at den kun findes i ét håndskrift og altså må være anset for uinteressant. Og *trykker* er da også en æstetisk forringelse, et vagt, farveløst ord, der ødelægger Kingos ætsende paradoksale billede: den, der ikke selv kan tygge sin mad, på hans hjerte tygger døden. Sådanne banaliseringer, hvor det overraskende, anderledes i en tekst bliver gjort sædvanligt, banalt, fordi afskriveren sløvt skriver det, han venter, og ikke det, der står, er nedslående almindelige. Allerede til vers 22 findes en lignende variant. Hovedteksten, der støttes af tre tekstvidner, har *Tænder* som rimord, de øvrige to håndskrifter (NkS 868,4^o og Bergen 7,2^o) *Hænder*. Kommentarbåndet har en vis faible for hænderne – med en herlig begrundelse:

Dels var det dengang almindeligt, at selv yngre Personer (cf. *De Læs af mange Aar* sa. L.) havde mistet Tænderne, dels er Tænder altid til (nogen) Hjælp (cf. *Er dem til ingen Hielp* L. 3 [dvs. vers 23]), og endelig indicerer det umiddelbart foregaaende *food*, at der her er Tale om *Hænder* (SS VI, s. 279).

Mens de to første argumenter er teksteksterne, af hhv. historisk og – skal man sige – snusfornuftig art, er det tredje tekstinternt; det er efter mit skøn det vægtigste argument, men vel at mærke imod at anse *Hænder* for oprindeligt: efter *food* venter man netop 'hånd' eller, når nu rimet krævet det, *Hænder*, og derfor kan man sagtens forestille sig, at afskriveren har forvansket *Tænder* til *Hænder*; det er meget vanskeligere at tænke sig en skriver gå den modsatte vej, altså finde på det overraskende *Tænder*.

Mens den oprindelige ordlyd af vers 19 og 22 efter al sandsynlighed uden særlige problemer kan genfindes i de bevarede afskrifter af digtet, må man andre steder overveje, om Kingos tekst er gået uhjælpeligt tabt. Det gælder i første række overskriften, som næppe kan skyldes digteren, selv om den findes i fire af de fem udnyttede håndskrifter. Den er nemlig direkte misvisende, idet bønnen ikke er lagt i munden på hospitalets fattige, men fremføres af et *ieg*, der tydeligvis ikke selv lever under de frygtelige kår, han iagttager og skildrer for den fjerne konge; i løbet af digtet fremgår det klart, at han indtager en position mellem hospitalslemmerne og kongen, en position, som tillader ham at tiltale begge parter (bl.a. i vers 72-76 og 77-80). En sådan inkongruens mellem overskrift og digt havde Kingo med sin kompositoriske begavelse og såvel digteriske som biskoppelige selvbevidsthed ikke ladet passere.

Også selve digtets tekst er sine steder problematisk. I vers 9 er vendingen *Gud trøste det*, som håndskrifterne er enige om, højst usædvanlig, idet *trøste* i betydningen 'hjælpe, styrke, opmuntre' normalt har en person som (logisk) objekt; det er muligt, at udtrykket er en kontamination af 'Gud trøste dem' og 'Gud bedre det', som begge findes hos Kingo (SS III, s. 76 og IV, s. 368). Hvad Kingo oprindeligt har skrevet her, må anses for usikkert.

Som vers 12 er overleveret, er dets ordlyd mærkelig; hovedhåndskriftet har ligesom NkS 489,2^a *langs i*, hvor teksten i SS har *langs ad*, som er hentet fra de øvrige manuskripter. Kommentarbåndet finder begge tekstformer meningsløse og foreslår at konjicere til *langsam* 'langsomt' (SS VI, s. 279). Det er dog muligt, at teksten kan give mening, som den står, idet *langs ad* kan have temporal betydning, 'i tidens løb; efterhånden'

(ODS langs 1.3), hvad der dog harmonerer dårligt med *daglig*. Alene kan *langs* betyde 'på langs' (som SS IV, s. 309), og det kan give god mening sammen med præpositionen *i*, men Kingo ville næppe acceptere en gentagelse af ordet udelukkende af rimhensyn. Noget elegant vers tilvejebringer ingen af de her nævnte redningsforsøg, og i betragtning af standarden i den modne Kingos produktion kan man have en mistanke om, at verset er redningsløst korrumpeter, selv om dets pointe er klar nok (modstillingen af fri bevægelighed og hospitallemmernes pinagtige bundethed), ligesom selve billedet af de syge, der ælter sig rundt i fornedrelsens og lidelsens uhumskheder (*Korsens dynd*) er ganske kingosk – det er kun versets præcise udformning, der er problematisk.

Som det diskret fremgår af SSs redaktion af digtet, har udgaven et enkelt sted, nemlig i vers 57, følt sig foranlediget til en konjektur imod den samlede overlevering; tre af de fem håndskrifter har *skal det komme ind* (Add. 148,2^o, NkS 489,2^o og Collin 538,4^o), de to sidste *skal det komme nu*. Mens den sidste læsemåde uden videre er forståelig, kræver *komme ind* en kommentar; SS VI, s. 281 oversætter ved *indtræffe*. Denne betydning, som ikke ellers findes hos Kingo eller i ordbøgerne over periodens sprog, har kommentarbindet formentlig fra ODS (II. komme 42.3), hvor der dog er tale om at ankomme (som et nummer i en rækkefølge). Det foreslåede *end* forekommer altså rimeligt, om end det ikke forklarer varianten *nu*.

Ved de tekstkritiske overvejelser er Kingo-Ordbogen, som nu befinder sig på Gammeldansk Ordbog, en uundværlig støtte. Ganske vist er kun bogstav A redigeret (på sedler med definitioner, bøjningsoplysninger og henvisninger til belæg, der skulle have været anført i en trykt ordbog). Ikke desto mindre rummer dens ca. 70.000 sedler, forsynet med opslagsord og ordklasse efter ODS-normen og i alfabetisk orden, så mange nyttige oplysninger om Kingos sprog, at den er et uomgængeligt redskab ved beskæftigelsen med forfatterskabet – og hele det 17. århundredes dansksprogede litteratur. Excerpteringen er foretaget af Kaj Bom, hvad der turde anses som en garanti for, at alle nuancer af et ords betydning er repræsenteret, og at alle de faste udtryk og forskellige syntaktiske sammenhænge, det indgår i, er medtaget. Ordbogens korpus er teksterne i de første 5 bind af SS, dvs. at tekster »af tvivlsom Ægthed« (SS VI, Tillæg B) ikke er med – unægtelig en fordel såvel ved beskrivelsen af Kingos sprog som ved vurderingen af omfanget af hans bevarede produktion.

Problemerne med at fastlægge tekstformen skyldes efter al sandsynlighed, at Kingo ikke har ladet *Odensee Hospital* trykke. Det er i hvert

fald en plausibel forklaring på de mange varianter over bagatelniveau, at digtet har cirkuleret i afskrift inden for ret vide kredse. Det gælder en væsentlig del af Kingos produktion, at den ikke er blevet trykt i hans levetid. For en umiddelbar betragtning kan det forekomme overraskende, hvor mange digte der kun er overleveret i håndskrift, men tilfældigt er det næppe, for i det store og hele er der ret klare forskelle mellem de utrykte og de trykte værker. Til den første kategori hører lejlighedsdigte til familie og nære venner (fx *Mølle-borups Velkom*, SS I, s. 290-92 og *H' Karsten Hansens Atkes Afskeed fra Løve-Herridt*, SS I, s. 49-62), kærlighedsdigte (*Chrysilis*, SS I, s. 79-94 og *Candida* SS I, s. 95-98), humoristiske vers (som *Fynske Mercurius* SS I, s. 305f) og polemiske digte (især fra kontroverserne med Jacob Worm, SS I, s. 101-06). Til de trykte værker hører salmerne (*Aandelige Siunge-Koor*, SS III, og de mange bidrag til kirkesalmebøgerne, SS IV og V), minde- og æredigte til nærmere og fjernere bekendte (fx om Caspar Bartholin, SS I, s. 115-17 og Dorothea Engelbrets-Daatter, SS I, s. 256f), inskriptioner, der jo ikke nødvendigvis forelå i trykt form, men principielt var tilgængelige for offentligheden (bl.a. på en lysekroner i Slangstrup kirke, SS I, s. 264), og lejlighedsdigte til landets mægtigste, dvs. Griffenfeld (så længe det varede) og kongen (fx SS II, s. 197f og 29-40). I tilfældet Griffenfeld kan man eksemplarisk tydeligt se, hvad Kingo lod forblive i manuskript, og hvad han bekostede en trykning på. Kingo var nemlig indgiftet i Griffenfelds slægt – langt ude, ganske vist, men tilstrækkelig tæt på til, at han kunne skrive private digte til rigets kansler². Af hans digte til Griffenfeld (SS II, s. 191-217) er en del således utrykte: et trøstedigt i anledning af konens død, et kortfattet ønske om alt godt, især en ny kone, og endelig et bindsbrev, som naturligvis forudsætter en vis gensidig fortrolighed. Trykte derimod er lykønskninger og hyldestdigte i anledning af udnævnelser og deltagelse i statsager. Kriteriet for, om et digt udsendtes som tryk, er øjensynligt, om det ansås for at høre hjemme i den repræsentative offentlighed, med andre ord, om det efter Kingos skøn var opbyggeligt i regeringens øjne: religiøst-moralsk opbyggelige digte som salmer og mindedigte skulle ud til så mange som muligt, og det samme gælder politisk opbyggelige værker, der for Gud og hvermand kunne fastslå, hvilken velsignelse det enevældige arvekongedømme var for hele befolkningen, timeligt såvel som evigt.

Linierne er som nævnt i det store og hele klare. Der findes dog nogle få værker, hvis status falder uden for mønstret, især et dusin aleksandri-nerdigte til kongehuset, som kun er overleveret i håndskrift eller i senere

tryk; foruden *Odensee Hospital* drejer det sig om lykønskninger ved forskellige lejligheder (SS II, s. 10, 11f, 13, 118f, 124f, 126f, 141, 142, 149-52, 159f, 179f og 186). Det er muligt, at i hvert fald en del af disse digte har været trykt i Kingos tid, og at originaltrykkene er tabt; de er nemlig så godt som alle ganske korte, så at de kan have været udsendt som et-bladstryk. Af dem findes der en del i Kingos produktion (fx nytårsønskerne 1677, 1679 og 1682, SS II, s. 116f, 120f og 128f, hvis art og omfang svarer til hovedparten af de opregnede håndskrevne digte), og en anden del kan udmærket være gået tabt. Hvad *Odensee Hospital* angår, er det dog ikke sandsynligt, at Kingo har ladet det trykke. Foruden tekst-overleveringen taler også digtets genre for, at digteren ikke har fundet det egnet til offentliggørelse.

Genreovervejelser

Det er slående, at en af de relativt få faglige termer der hyppigt anvendes af såvel litteratur- som sprogforskningen er *genre*. Genre er et godt eksempel på nytten af og vanskelighederne ved videnskabelige kategoriseringer. Hvis man skal forkorte de seneste par årtusinders diskussion om emnet en smule kan man sige, at en genre er et udtryk for en *oplevet intertekstualitet*. Dermed har man undgået at tage stilling til *hvor* genren befinder sig – om det er i hovedet på forfatteren, der vælger sig en særlig vinkel på det specifikke stof, hun nu sidder og vil bearbejde, om det er i hovedet på læseren, der im- eller eksplicit sammenligner teksten med andre han kender, eller om den er en objektiv egenskab ved teksten i sig selv, som Aristoteles formentlig ville have hævdede. I stedet kan man hævde, at genren *er* alle disse steder, samtidig med at man fastholder at en genre som enhver anden kategorisering bygger på et vist mål af abstraktion (og derfor i en vis forstand slet ikke *er*). Når man fremhæver visse ligheder mellem en række tekster, vælger man at se bort fra de forskelle, der gør at hver enkelt tekst er unik. Der er altså tale om et tab af specificitet, der for så vidt fjerner en fra den genstand man søger at begribe, men den er formentlig et udtryk for en generel mekanisme i den menneskelige tænkemåde. Hvis ikke vi tænkte på begrebet »stole« når vi var i et auditorium, og i stedet skulle tænke »den stol og den stol og den stol....« ville vi blive sindssyge. Vi vælger derfor at tænke på dem som en *slags* og får derved frigjort mentale ressourcer til andre ting.

Tænker man på litteraturen på fx Kingos tid som et landskab af genrer, giver det mulighed for et overblik som man kun vanskeligt ville kunne få hvis man skulle tænke på hver tekst for sig selv. Men hvis man vil bruge dette redskab til at sige noget om hvordan den pågældende litteratur i en eller anden *egentlig* forstand *er*, er det ikke nok at opfinde sine egne genre- eller andre litterære kategorier. I og med at en genre i princippet kan baseres på en hvilken som helst form for intertekstualitet, står det enhver frit for at opfinde en genre af tekster, hvori der fx optræder en kvindelig bibliotekar med rød bluse. Der kan givetvis etableres et gyldigt tekstkorpus der lever op til det satte kriterium, men kategorien ville være uden litteraturhistorisk betydning, den ville være *privat*. Dermed er antydnet, at hvis man vil bringe genreovervejelser ind i beskæftigelsen med tekster fra 1600-tallet, må man prøve at begribe, hvordan den pågældende periodes forfattere og læsere *selv* tænkte på dem. Det vil sige, det er ikke kun interessant, hvilke andre tekster *vi* som nutidige læsere synes det kunne være sjov at sætte en given tekst sammen med, det er vigtigt at begribe, hvilke andre tekster den pågældende teksts forfatter og primære læsere har associeret til ved mødet med den.

De danske digtere i 1600-tallet så i almindelighed deres produktion som en fortsættelse af et litterært system der stammede fra antikken og var blevet genoplivet på latin i renæssancen. Det er i egen selvforståelse et ret stift system med et forholdsvist begrænset antal genrer, adskilt fra hinanden på en veldefineret måde. Der var ganske vist tale om en historisk, geografisk og kulturel afstand fra den klassiske litteraturs vugge, der betød at der var nogle markante forskelle mellem de gamles litteratur og så den man nu var i færd med at udvikle på dansk. Der er fx sonetten, eller Klinge-Digtet, som det så smukt kaldes af Kingo, Judichær og andre, der ikke er en antik versform, men hvis oprindelse kan henføres til 1300-tallets Italien og digteren Petrarca. Men den slags forhold udgør kun et problem for den nutidige iagttager, ikke for den samtidige, for hvem det litterære landskab udgjordes af et system af kategorier som man overtog mere eller mindre en bloc fra især tysk.

For så vidt angår den verdslige digtning fra perioden, så er der almindelig enighed hos Billeskov, Ejnar Thomsen m.fl. om at inddele den efter hvilken lejlighed den knytter sig til. Det forekommer rimeligt, bl.a. fordi Judichær, i den udstrækning han overhovedet udtaler sig om andet end metrikken, udtrykker en opfattelse af decorum, der stort set kan oversættes til overvejelser over, ved hvilke lejligheder hvilke former er passende³. Desuden, og ikke mindre vigtigt, understøtter empirien dette billede.

Et indicium på relevansen af en inddeling kan være, om den gruppe tekster man har erklæret for en genre også har andre træk tilfælles end dem man foretog den primære afgrænsning efter. Bibliotekar-med-rød-bluse-litteraturen vil bl.a. være problematisk som kategori, fordi den vil bestå af tekster der ud over motivet formentlig intet vil have tilfælles, mens en kategori som fyrstepanegyrik ved nærmere eftersyn viser sig i langt overvældende grad at være fælles om en række metriske og retoriske træk. Billeskov fremhæver i sin litteraturhistorie, at der hvad angår lejlighedsdigtningen hurtigt skabtes tradition for en bestemt tonart til bestemte lejligheder (F. J. Billeskov Jansen: *Danmarks Digtekunst*, ²1964, bd. 1, s. 195).

Lejlighedsdigtningen var en formelig dille i bedre kredse i store dele af 1600-tallet, og med enevældens indførelse, magtens centralisering og udbygningen af det spæde statslige bureaukrati opstod der en hel række nye lejligheder. I mere privat sammenhæng skrev man selvfølgelig bryllups-, begravelses- og andre digte, men dertil kom i stigende grad en digtning til kongehusets officielle lejligheder, en digtning der – som ovenfor nævnt – ofte udkom på tryk til glæde for et bredere læsende publikum og dermed var en del af det man har kaldt enevældens repræsentative offentlighed. Stadig i klassisk tradition sådan som man selv forstod den, thi som Billeskov gør opmærksom på, så var panegyrik en kendt genre også hos de gamle (Billeskov s. 197).

Odensee Hospital optræder i SS i bind II (1939), netop i den gruppe eller genre der bliver betegnet »Officiel lejlighedsdigtning«. Ved første øjekast er det en forholdsvis homogen gruppe, bundet sammen af såvel sociale som metriske og retoriske forhold. Gennemgående er der tale om en begejstret embedsborgers offentlige hyldest til enevoldsmonarken, i overensstemmelse med decorum udtrykt i ofte imponerende aleksandrinere, og oftest også med en indbygget apostrofering af bemeldte monark. Ser man nærmere efter – dvs. inddrager man flere af digtenes egenskaber i diskussionen – viser der sig imidlertid at være tale om et nok så blandet selskab. Man kan skelne i al fald tre grupper af tekster, tre undergenrer, om man vil, der ikke mindst adskiller sig med hensyn til hvor fremtrædende hyldestaspektet er.

Der er tekster, hvor den deciderede panegyrik er det vigtigste, og hvor lejlighedsdigtets »lejlighed« forekommer at have kunnet være hvad som helst. Et eksempel er *Tanker over Sølv-Bierget ved Kongsberg* (1687), hvis anledning såmænd var, at Christian V under et besøg i Norge behagede at stige ned i en sølvmine for med egne øjne at se hvad der foregik,

hvorefter han atter steg op. Undervejs er han af den virtuose digter blevet gjort lig den opstigende sol, hvis tilbagevenden får digteren til at skælve af fryd og lettelse.

En anden gruppe tekster nærmer sig krigsreportage, som fx *Chr V's første Ledings-Tog* (1676), hvor der jo selvfølgelig stadig er tale om en hyldest til kongen – her som krigsherre – men hvor den udenforliggende virkelighed trænger sig på med en noget anden kraft end grubearbejderne.

En tredje gruppe udgøres af topografisk-historisk digtning som *Kronborgs Beskrivelse* (1672), hvor hyldesten til kongen primært optræder i form af en udlægning af det danske monarkis historie og selvfølgelig fortræffelighed (og hvor den siddende konge for en gangs skyld *ikke* apostroferes).

Og endelig er der *Odensee Hospital*, der på flere måder falder uden for grupperne. Dels er digtet ikke *officielt* i samme forstand som de øvrige, al den stund at det som nævnt formentlig ikke har været skrevet med henblik på tryk og salg som de fleste andre digte i bindet. Dels er der ikke just tale om nogen hyldest til kongen, om end han da tiltales med et antal af de sædvanlige høfligheds- og underdanighedsformuleringer. Disse drukner imidlertid i en ganske kras realisme i det lange katalog af lidelser som Kingo opregner på patienternes vegne, og som får Billeskov til at kategorisere det som en *supplik* (Billeskov s. 200). Hvor der for adskillige af de andre teksters vedkommende kan etableres en moderne generisk parallel i form af konfirmationssangen, synes der for denne teksts vedkommende snarere at være tale om en administrativ skrivelse fra en embedsmand til sine overordnede. Kingo havde som biskop over Fyn ansvaret for byens hospital, og måtte derfor protestere mod de forringede økonomiske vilkår som centralregeringens forsvarspolitiske tiltag havde medført – Christian V's hærreform 1679-80 betød at hæren nu bestod af lejetropper der skulle lønnes af krongodset, herunder formentlig de jorder som finansierede hospitalet. Tilstedeværelsen af kongehyldesten gør ikke i sig selv digtet til et hyldestdigt. Den dag i dag rummer i al fald mange af EU-administrationens papirer et besnærende parallelt forhold mellem indledende og afsluttende høflighedsfraser på den ene side og et konkret sagligt indhold på den anden.

Imidlertid er karakteristikken af digtet som en embedsskrivelse heller ikke tilfredsstillende, eftersom sådanne netop *ikke* affattedes som digte. Tværtimod har Kingo formentlig skrevet sin klage på vers for at *undgå* at skulle gå hele vejen gennem kancelliets administration. Enhver henvendelse til centraladministrationen skulle gennem adskillige embedsmænd

før den i forkortet form blev refereret for kongen⁴. Et digt blev derimod læst op i sin fulde udstrækning. Vi ved, at Kingo ved en anden lejlighed blev henvist til kongen selv vedrørende hospitalet (SS VI, s. 278f), og der er ingen tvivl om at han har kendt såvel til de omveje, administrative skrivelser gerne kommer ud på, som den gavnlige virkning, digte til mønarken ofte kan have.

Dette bør man lade være endnu en påmindelse om, at grænsen mellem skøn- og faglitteratur ikke ligger nær så indlysende fast som man er tilbøjelig til at antage. Samtidig kaster det et interessant lys over *litteraritetetsbegrebet*. Det er ofte noget nær umuligt at fastholde et vandtæt skel mellem litteratur og ikke-litteratur, selvom mange har prøvet. Allerede Aristoteles berører problemet, når han siger at lægevidenskabelige eller musikteoretiske arbejder der fremsættes på vers, ikke bliver til digtning af det, men fortsat forbliver lægevidenskab eller musikteori (Aristoteles: *Poetik*, Hans Reitzel 1993, s. 12). Det samme skulle jo gælde en supplik. Men ved at versificere sit klagemål overskrider Kingo en *institutionelt* determineret klassifikation: hans klagemål bliver kunst og kommer kongen for øre.

At digtet er holdt i den for supplikker passende ydmyge tone er ved første øjekast ganske evident. Det er imidlertid muligt at argumentere for at der også er tale om andet og mere. Men for at underbygge en sådan læsning, må man gøre sig nogle mere generelle teksthistoriske overvejelser.

Kommentering

Det er oplagt, at hvis en udgave af et forfatterskab som Kingos overhovedet skal forsynes med kommentarer, vil en hel del være af historisk art, for *Odensee Hospitals* vedkommende især de oplysninger om digterens forhold til hospitalet, om hospitalets art og om anledningen til den akutte krise, som er givet i forrige afsnit. Grænsen mellem realkommentar og ordforklaring er muligvis klar i teorien, men i praksis vil det selvfølgelig ofte vise sig, at et ord eller en vending kun forstås på baggrund af den historiske kontekst. Det gælder fx vers 65, hvor udgaven i apparatet foreslår, at *og Arme*, som alle håndskrifterne har, måske kan være en fejl for *den Arme*. Kommentaren til verset i SS VI, s. 281 lyder i sin karakteristisk ordrige stil:

een] Talen er om Bønderne paa Hospitalets Gods, ikke om de syge i Hospitalet. – *ligger een paa Dør]* at *ligge en paa Døren*, jf. Udtrykket *at rende / løbe en paa Døren* = overhænge med Besøg, Henvendelser; Konstruktionen med *ligge* er ikke normal, men er logisk for at betegne Ydmyghed, jf. den bibelske Vending: *ligge for Døren* = indfinde sig (1Mos.4.7). Kingos Udtryk maa vel være paavirket af denne Vending; der tænkes paa en skattefordrevet Fæstebonde, der overhænger Klosters Ledelse med Bønner om Henstand. – *og Arme]* Sammenstillingen *øden Gaard og Arme* kan synes vanskelig; det bedste Rettelsesforslag er Udgs. i Variantapparatet; men en Rettelse er maaske ikke nødvendig: Fæstebonden beder indstændigt for Ødegaarde (vel: hans egen Gaard som han er sat ud af) og for de arme (dvs. de fattige i Hospitalet, hvortil han selv kommer til at høre), som intet faar fra hans Gaard, saafremt den skal ligge i Øde.

Som det blev berørt ovenfor, har der været mange kokke om kommentarbindet; Erik Reitzel-Nielsen har det endelige ansvar for noterne, men har kunnet drage nytte af forarbejder af Kaj Bom og Erik Sønderholm. Hvad den sidste angår, er der en mulighed for at bestemme hans holdning til verset, idet *Odensee Hospital* indgår i hans *Dansk barokdigting 1600-1750*, I-II, 1969-71. Hans noter til vers 65 er prisværdigt kortfattede og hjælper ikke læseren mindre end SS: *ligger .. Dør]* måske: *indfinder sig for at bønfalde*. – for .. *Arme]* på grund af en øde gård og de fattige (som jo intet får af indtægter, når gården er gået i øde) (II, s. 193). Sønderholms og SSs opfattelse af verset har jeg overtaget i *Danske Klassikers Kingobind, Digting i udvalg*, 1995 (herefter DU), s. 537: Her ... *Dør: her bliver en hængende*. – for ... *Arme: for (at bede for) sin (egen) forladte gård og de fattige (på hospitalet, som ikke vil modtage noget fra ham, hvis han fordrives fra sin gård)*. Forklaringerne blev ikke overtaget uden ubehag – verset bliver presset meget hårdt i denne udlægning, og det bryder sammenhængen med de foregående og efterfølgende vers, der skildrer soldaternes voldsomme fremfærd mod de skatskyldige bønder; den økonomiske katastrofe for hospitalet nævnes kun som den videre konsekvens, og der fokuseres ikke på forholdet mellem bønderne og hospitalet. Når jeg alligevel kolporterede den lidt skruede tolkning, skyldtes det, at jeg ikke i nogen ordbog kunne finde udtrykket 'at ligge på dør'; for sådan må en evt. kollokation afgrænses, ikke som i SS (*at ligge en paa Døren*). Jeg mente at finde støtte for forklaringen i Matthias Moths

ordbog, hvor det i den endelige version under *Dör* bl.a. hedder: *Mand hår ham hver dåg på dörren. hæret hic apud nos. Plau* (GkS 774,2° VI, s. 229)⁵. Der kan dog næppe være tvivl om, at verset sigter til en helt anden situation. Selv om skikken altså ikke er registreret i ordbøgerne, heller ikke over dialekterne, har det været praksis både i Jylland og på øerne at lægge den døde på en dør, indtil snedkeren kunne få kisten færdig⁶. Denne forklaring på første halvvers kaster lys også over andet: *for øden Gaard og Arne* må betyde 'for den øde og arme gård'. Udtrykket kombinerer altså to velkendte poctiske friheder: et adjektiv på *-(e)n* som ækvi-valent for bestemmer + adjektiv (jf. fx SS II, s. 19) og efterstilling af et normalt foranstillet beskrivende adled i et nominalhypotagme (som også SS III, s. 46); det er ikke særlig almindeligt, at efterstillingen rammer et af to sideordnede adled, men Kingo kender og bruger dog grebet (bl.a. SS II, s. 68); decideret sjældent er det, at et adjektiv på *-(e)n* sideordnes et adjektiv i normal bestemt form (en helt nøje parallel har jeg forgæves søgt i Kingos digte, men han har dog lignende »asymmetriske« konstruktioner som *mægtig Mænd og stoore* SS II, s. 205)⁷. At syntaksen har voldt ikke bare de moderne udgivere, men også en af afskriverne kvaler, fremgår af tekstformen i Bergen 7,2°, der skal citeres for sin kreative, men ikke videre anskuelige nytolkning: *foruden Laar og Arne*. Til trods for den anstrengte syntaks har læsningen af vers 65 som en skildring af en forarmet bonde, der er død under lejetroppernes skatteoprævning, klare fortrin: verset giver mening uden indgreb og uden søgte forklaringer, og det indgår ganske ubesværet i kontekstens beskrivelse af bøndernes armod.

Afgørende for kommenteringsniveauet er naturligvis først og fremmest en udgaves adressat. SS er en tekstkritisk udgave af et helt forfatterskab, der står centralt i den danske kulturhistorie, og har som sådan uden tvivl haft ambition om at blive standardudgaven af Kingos værker, hvad den faktisk også har opnået. Den type udgave skal kunne bruges videnskabeligt af alle tænkelige humanistiske discipliner, og det betyder selvfølgelig, at udgiverne er forpligtet til nøje at gøre rede for, hvad de har gjort ved teksten, og til at skelne klart mellem, hvad de ved, og hvad de antager; endelig må det være deres ret at argumentere for deres valg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har i hele sin historie opfattet det som en central opgave at tilvejebringe sådanne udgaver. I 1986 udvidede selskabet sit virkefelt med serien *Danske Klassikere*, som har en anden målgruppe end de tekstkritiske udgaver; det er tanken, at klassikerseriens bind skal kunne bruges i ungdomsuddannelserne, især gymnasiet og HF,

i de videregående uddannelser og selvfølgelig af den gruppe læsere vi alle elsker at tro eksisterer og trives: det almentdannede publikum. Trods den ret brede adressatgruppe er tekstudgivelsen filologisk forsvarlig: der gøres rede for tekstgrundlaget (som hovedregel førsteudgaven uden moderniseringer af nogen art), og der meddeles i det mindste tekstkritiske overvejelser. Men kommentarerne har klart et andet niveau end i de store primært videnskabelige udgaver.

De to typer kommentar kan illustreres ved en sammenligning af SSs og DUs behandling af vers 29-36. Det skal først bemærkes, at antallet af noter til afsnittet ikke er meget forskelligt: SS har 8, DU 9. SSs kommentar fylder imidlertid 39 tættrykte linier, DUs 6 ganske korte linier.

Begge udgaver kommenterer *Job* og *Lazarus*, men i SS omfatter noterne længere bibelciter, mens DU kun giver henvisningerne.

Også *blæstet* forklares begge steder. SS diskuterer varianterne og drøfter de mulige betydninger, 'pust' og 'spyt', med henvisninger til og citater fra flere ordbøger; den sidste tolkning støttes ved dokumenterede meddelelser om spyttets rolle i folketroen. DU giver kun forklaringen, men i dette tilfælde dog de to alternativer, 'pust' og 'spyt', selv om jeg tror mest på pustet – som ethvert barn ved, hjælper det på alskens gebrækkeligheder, når mor puster på dem, og derfor er der ingen grund til at forkaste den mest nærliggende opfattelse af *blæstet*.

SS forklarer *klapper* ved 'skælver, bæver' og begrundet det med, *at den syge frygter for at lide samme Skæbne som Lazarus*; hundenes slik i Lukasevangeliets er nemlig ikke ment som en venlighed, men er et tegn på Lazarus' hjælpeløse stilling, hvad der skulle fremgå tydeligere af Vulgata og 1948-oversættelsen end af Kingotidens bibeloversættelser (uden at forklejne etologien som videnskab må man have lov at mene, at SS her har bevæget sig meget langt fra Kingos tekst). Ordet er ikke kommenteret i DU, fordi jeg ikke tror på SSs udredning. For det første kan *klappe* ikke betyde 'skælve, bæve', en forklaring, SS sandsynligvis er blevet forledt til at anføre, fordi Kingo bortset fra stedet her kun har verbet med *hjerter* som subjekt (fx SS III, s. 173); det er forbindelsen, der betyder 'være angst' o.lign., mens verbet må forklares 'banke, slå'. For det andet giver det efter min opfattelse udmærket mening, at hospitalslemmerne er så langt ude, at selv en hunds slik kan få dem til at klappe i taknemmelighed (at et normalt transitivt verbum optræder uden objekt, må skrives på de strenge metriske krav regning, jf. fx SS V, s. 92).

Ellers er det selvfølgelig som regel sådan, at ordforklaringerne falder tættere i DU end SS. Til vers 29-36 er det kun DU, der forklarer *saasom*,

Bæster, fæster og hart. Karakteristisk er det også, at DU har flere udredninger af syntaksen end SS; til vers 33 giver alene DU noten 'dem der' til *de*. Også i SS findes en kommentar til dette ord, men det er en overvejelse af tekstkritisk art, nemlig om ikke læsemåden *den* (i NkS 868,4^o) skal foretrækkes. Alene står SS med en henvisning til Peder Palladius, der anføres som en parallel til Kingos modstilling af de syges dyriske kropstilning og Guds oprindelige idé med at skabe mennesket oprejst. Endelig forklarer SS, men ikke DU, *Korsens* i vers 36 som *Lidelsernes*; ordet er ikke kommenteret i DU, dels fordi jeg anser den billedlige brug af *kors* for nogenlunde gængs også i dag, dels fordi konnotationerne omfatter et langt videre spektrum end 'lidelse', og DUs efterskrift beskæftiger sig forholdsvis indgående med den lutherske lære og med Kingos livsforståelse.

Ingen af udgaverne kommenterer *Seenerne i Korsens Kiæde spendt*. Jeg har opfattet verset som et billede på de syge stakler, hvis sener er spændt i kramper, som var de lænket. En anden mulig tolkning skal dog ventileres: *Kiæde* kan være ODS I. Kæde 2, altså betyde 'rendegarn', trådene på langs i et vævet stof, og *Seenerne* kan foruden det fysiologiske spille på betydningen 'snor, streng' (ODS I. Sene 3). Hermed bliver billedet et helt andet, et stykke stof, der er spændt hårdt ud, og rendegarnet alluderer til lidelsens langvarige karakter⁸.

De fundamentale forskelle mellem de to former for kommentar kan herefter opridses: den videnskabelige udgave giver en bred baggrundsviden, dokumenterer og drøfter sine påstande, mens den mere populære udgave giver de oplysninger, der er skønnet absolut nødvendige for teksttilegnelsen, og i en så kort form som muligt. Sigtet med de to kommentarer er tydeligt forskelligt: SS vil give sin bruger forudsætningerne for at vurdere oplysningerne og mulighed for at finde supplerende litteratur, DU vil have sin læser til at forstå teksten, så vidt muligt sådan som det var Kingos hensigt, at den skulle tolkes⁹.

Det er indlysende, at en del af ordforklaringerne i en udgave som DU kunne have været sparet, hvis man havde moderniseret stavningen; til vers 29-36 kunne nu kun noten til *hart* have været undgået, og man må vel have lov til at betvivle, hvor stor en lettelse den rent ortografiske modernisering egentlig medfører; efter min mangeårige erfaring med gymnasieelever er det ikke mindst syntaksen, der volder problemer ved læsningen af ældre danske tekster, mens stavningen først og fremmest kræver tilvænning – og de helt afgørende forståelsesvanskeligheder ligger på det ideologiske plan. *Danske Klassikere* har som nævnt valgt ikke

at konstruere aldrig eksisterende sprogtrin af dansk, men andre udgaver af Kingo normaliserer uden videre stavemåderne, undertiden også bøjningsformerne. Og brugsbøger som *Den Danske Salmebog* går langt videre end det. Med den er det dog en helt anden historie, som ikke har ret meget med Kingo og hans værk at gøre.

Både i SS og DU er kommenteringen løbende, og hvert digt opfattes i denne sammenhæng som en selvstændig enhed. Det har den konsekvens, at noterne til meget almindelige ord og fx skriftsteder gentages hyppigt, hvad der dels er dyrt i trykning og papir, dels måske kan medføre en vis træt irritation hos den samvittighedsfulde bruger, som læser større dele af værket. For udgiveren er det et sandt bogholderi at fastholde samme kommenteringsniveau igennem en hel udgave – en opgave, som ikke er lykkedes i SS, måske ikke engang tilstræbt løst: generelt er salmerne kommenteret langt mere sparsomt end den verdslige digtning, også på områder, hvor de to grupper digte er direkte sammenlignelige. Under arbejdet med DU havde jeg den store fordel at kunne arbejde med noterne i maskinlæsbar form, hvad der næppe gør arbejdet mindre, men giver en høj grad af sikkerhed for, at et bestemt ord forklares i hvert eneste digt, og at en bestemt henvisning falder, hver gang allusionen optræder. Når man trods omkostningerne foretrækker den løbende kommentering, skyldes det den væsentlige fordel, at læseren konstant har støttepædagogien ved hånden.

I den oprindelige plan for SS indgik en ordbog, hvis fundament skulle være den ovenfor omtalte seddelsamling. Projektet blev endeligt opgivet i midten af 1950'erne – efter al sandsynlighed af økonomiske grunde – hvad der virkelig er grund til at begræde. En fuldt udarbejdet Kingo-ordbog ville have betegnet et væsentligt fremskridt i udforskningen af den relativt forsømte ældre nydanske periode og i et vist omfang have afhjulpet manglen på en afløser af Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske sprog* (I-VI, ²1976). Det er jo den store fordel ved ordbogen som kommenteringsform, at den kaster lys over sproget på en langt bredere anvendelig måde end selv den mest fremragende punktcommentar nogen sinde kan gøre det. Ulempen er bortset fra de betragtelige ressourcer, der er nødvendige, at den kræver langt mere af brugeren end den løbende kommentar, og at den kun i enkelttilfælde kan behandle syntaktiske forhold, nemlig hvor de kan knyttes til et opslagsord. Læseren skal først og fremmest selv have en fornemmelse af ikke at have forstået teksten – hvad netop den forudsætningsløse sjældent har – han skal kunne diagnosticere problemet for at finde det ubegribelige ord, og han skal være i

stand til at finde frem til glosens opslagsform. Kun den sidste vanskelighed kan leksikografen afhjælpe og kun ved at bringe talrige henvisningsartikler.

En ordliste, som kun giver opslagsordet og alle dets mulige betydninger til fri fordeling på teksten, er af yderst begrænset værdi, både for tilægnelsen af den enkelte tekst, hvis læser får uansvarligt ringe vejledning, og for udforskningen af periodens sprog, idet et sådant glossar normalt kun vil anføre i forvejen velkendte betydninger af opslagsordene. Desværre er ordlister ikke helt sjældne, formentlig fordi de er nemme og billige at lave.

De historiske og sproglige kommentarer alene gør det visselig ikke. SS og DU er, som det er fremgået, enige om at kommentere *Job* og *Lazarus* i vers 30, dvs. at give oplysninger om den ideologiske baggrund for teksten. Ved denne type kommentar er det nødvendigt at trække på andre fag, for de ældre danske teksters vedkommende den klassiske filologi og teologien. Mens den klassiske baggrund spiller en bemærkelsesværdigt lille rolle for Kingo i forhold til hans samtidige, kan Bibelens betydning for hans digtning næppe overvurderes. Den hellige skrift er i egentlig forstand Kingos referenceramme, og derfor må også fortolkningen af hans værker beskæftige sig indgående med de bibelske vendinger, skikkelser og tanker, der optræder i hans digte.

Fortolkning

De bibelallusioner der optræder i digtet, forekommer ved en umiddelbar betragtning bragt ind for at give teksten en billedmæssig fylde. Men ved nærmere eftersyn – dvs. hvis man går til de steder i Bibelen der henvises til – viser det sig oftest, at det drejer sig om en forholdsvis skarp *formaning*.

I vers 55-56 får vi at vide, at patienterne i deres store nød har den ene trøst at der vandrer »guds Tienere« rundt iblandt dem »Med Olie og Viin for deris Siæle-Saar«. Remedierne forekommer mere velanbragte under sydligere himmelstrøg end Odenses, og det er da også en bibelhenvisning, nemlig til fortællingen om den barmhjertige samaritan. Den umiddelbare allusion – som også er den der melder sig for den moderne læser af teksten – er barmhjertighed. Lignelsen beretter som bekendt (Luk. kap. 10) om en mand der er blevet overfaldet af røvere og slået ned på vejen fra Jerusalem

til Jeriko. Mens han ligger der halvdød vandrer en præst og en levit forbi ham uden at ville hjælpe ham. Det vil derimod en samaritaner, der hælder olie og vin i hans sår og forbinder dem, bringer ham til et herberg og sørger for ham. Denne beretning fremkommer fordi en lovkyndig har spurgt Jesus om hvem der er éns næste, den som man skal elske som sig selv. Der er almindelig enighed om at samaritaneren gjorde det rigtige – men dermed også om at de to andre gjorde det *forkerte*.

Tonen skærpes med digterens udtrykte overbevisning om at kongen aldrig vil lade det komme så vidt »At Christi-Ledemoed skal Huusevilde gaa« (vers 60). SS giver to henvisninger, begge til 1. Kor., men den ene (6.15) har næppe været en som Kingo har haft i tankerne da han skrev sit digt, eftersom den er en advarsel mod utugt. Derimod peger henvisningen til kap. 12 utvivlsomt på det bibelsted, som Kingo har ment at kongen skulle bringes til at tænke på. Det handler nemlig om menighedens indretning. Menigheden er Kristi legeme, og ligesom legemet har forskellige lemmer der hver har deres opgave, så består menigheden af personer med vidt forskellige evner og dertil hørende forpligtelser. Det sidste er vigtigt, for Paulus' formaning går på at det er enhvers pligt at stræbe efter at bruge sine nådegaver på rette vis. Lemmerne skal have omsorg for hinanden.

Dette er ikke alene en almindelig opfordring til kongelig mildhed, det er også en indskærpelse af kongens placering som ét medlem af menigheden blandt andre. Han skal betænke, at han nok er konge og dermed den højest placerede i det jordiske hierarki, men at han kun er det af Guds nåde, og at der følger *forpligtelser* med positionen.

I den sidste del af digtet, hvor der tales direkte til kongen, siges der (vers 79-80), at han skal tænke på, at den hjælp han giver de fattige er »Plaster af din Haand til Jesu Saar«. Referencen er til Matt. kap. 25, der beretter om hvordan det vil gå menneskene når gudsriget oprinder. De vil blive delt i to grupper, således som hyrden skiller fårene fra bukkene, og den ene gruppe vil blive overdraget den herlighed som har været bestemt for dem siden verdens begyndelse. Det er dem, der har været god mod Jesus, givet ham mad, drikke og klæder og besøgt ham i fængsel. Protesterer de spagfærdigt med henvisning til at de aldrig har mødt ham og derfor heller aldrig har kunnet give ham hjælp og støtte, bliver de mødt med kernen i denne formaning, nemlig at »Alt, hvad I har gjort mod en af disse mine mindste brødre, det har I gjort mod mig«. Det vil sige, at det sorteringskriterium der tales om i virkeligheden er éns opførsel over for ens ringere stillede medmennesker. Og her er der en pisk ud over gulero-

den, for hvordan går det med dem, der *ikke* har levet op til formaningerne om barmhjertighed? Jo, de havner i »den evige ild, som er bestemt for Djævelen og hans engle«. Så kongen bør ikke blot være barmhjertig, fordi det vil glæde Jesus og Gud, men fordi hvis han *ikke* gør det, så ryger han lige luk i helvede.

Allusionerne til Job og Lazarus (vers 30) er i første omgang et spil med de bylder, der optræder i den foregående linie, idet begge bliver udsat for sådanne. Job forekommer måske lidt løsere forbundet med de syges situation, eftersom der intet forlyder om at de sidder i en askedyngede og forbander Gud. Men på den anden side er Job i første omgang *uskylt* ramt ligesom patienterne. Desuden markeres det, at tingenes tilstand faktisk kan ændres, fordi Job netop har Guds bevågenhed – ligesom de fattige pr. implikation har det¹⁰. Lazarus-historien er derimod anderledes direkte (Luk. kap. 16). Lazarus var en stakkels fattig der lå på gaden foran porten hos en rig mand og levede af smulerne fra den riges bord. Men de dør, og den rige vågner op i dødsriget, hvor han pines. Langt borte ser han Lazarus, og hønfaller fader Abraham om at tilkalde ham så han kan væde hans læber. Men her falder hammeren: den rige får at vide, at han fik sit gode mens han levede, mens Lazarus fik det onde. Nu bliver der blot bragt balance i regnskabet. Det ryster forståeligt nok den rige, der beder om at han i det mindste må få lov at advare sin efterlevende familie, så de ikke begår samme fejl. Svaret er, at de allerede *er* advaret, for de har »Moses og profeterne«. Her er formaningstalen så skarp at den har karakter af dunderprædiken: hvis du, konge, rige mand, ikke tager dig af de syge og fattige, ryger du luk i Helvede, og så er det for sent at klage. Det er den af de direkte bibelhenviisninger der er anbragt tidligst i teksten, og dermed sætter den tonen for læsningen af de øvrige. Det vil sige, at den komponent i lignelserne der handler om hvad der er galt med de der *ikke* følger Jesu formaninger, bliver trukket frem i forgrunden, også i de historier, hvor den forekommer forholdsvis afdæmpet i udgangspunktet, som tilfældet er med samaritaner-historien.

Resultatet er en tekst, der indvævet i bønskriftet har en god del af en formaningsprædiken i sig. Samtidig er den udført på en måde, så der ikke er nogen der kan komme og sige at Kingo skælder enevoldsmonarken ud. Alle de steder, hvor kongen omtales direkte, er det med panegyrikens sædvanlige underdanighed. Bibelbillederne tjener i stort omfang til at understrege beskrivelsen af patienternes lidelser. Kun hvis man griber til den intertekst, som Kingo og størstedelen af hans samtid havde tilfælles, nemlig Bibelen, bliver det klart hvor skarp tonen egentlig er.

Kingo er, som han ofte er blevet karakteriseret det, systemets mand. Han stiller altid op for at forsvare og hylde den danske enevælde. Men det er helt gennemgående, at ligesom han sætter kongen højest i det jordiske magthierarki, så *underordner* han dette hierarki det religiøse. Enevælden er for ham vitterligt en enevælde af Guds nåde, og med henvisningerne til menigheden som Kristi legeme understreger han også, at menneskene, deres forskelligheder til trods, i sidste ende står lige over for Gud.

Dermed placeres digtets afsender qva biskop i en dobbelt position over for kongen. For nok er han underordnet denne, i kraft af en udvikling som med reformationen i den ene ende og enevældens indførelse i den anden endegyldigt afslutter den middelalderlige snak om »de to sværd«. Men samtidig er han menneskenes – herunder kongens – sjælesørger, den der i kraft af sin uddannelse og studier i Bibelen kan pege på, hvad der er nødvendigt for den enkeltes frelse. Dobbeltheden fremgår af underskriften »Christi og Kongens allerunderdanigste / og de fattiges skyldige Tiener / THOMAS KINGO«. Det er som undersøgt Kingo hylder og bønfaller monarken, det er som sjælesørger han skælder ham ud. Der er næppe tvivl om at Kingo satte den sidste funktion højere end den første, eftersom han lagde mere vægt på det evige liv end på det jordiske. Men det er en pointe at begge lagene findes i teksten, der derved vinder i kompleksitet og dermed litterær værdi.

At Kingo i dette digt tillader sig at kritisere enevoldsmonarken kan også ses af den måde han indleder det på. Kingo og barokken i det hele taget ynder kontrastfuldt sprog, og Kingos verdslige digtning er ligesom hans religiøse præget af antiteser, binære semantiske systemer. *Odense Hospital* indledes med en brug af varme-kulde-modsætning der kunne forekomme mindre velkonstrueret end andre steder hos digteren. Den gråd, han nemlig erklærer at ville udøse i monarkens skød (vers 2), kommer »udaf Nøds usoolet Iis og Sne« (vers 4), dvs. den kulde og dårlighed der optræder, fordi solen ikke vil skinne. Nu er det ingen hemmelighed, at barokken ynder at sammenligne enevoldskongen med solen, der giver liv til alt og hvorom alting drejer sig. Kingo gør det også talrige andre steder, og det giver god mening, at monarken skal lade sin opmærksomhed henlede på hospitalet og derved bibringe det mulighed for at eksistere videre. Nådestrålerne skal optø isbjergene (vers 8).

Men sne og is bliver først til vand – tårer – når det er smeltet, hvorved solen pludselig får den noget anden funktion at være den der *fremkalder* den ulykkelige situation. Går man ud fra at Kingo vidste hvad han fore-

tog sig, må man konkludere, at solen – kongen – nok er den der kan smelte sneen væk, og dermed skabe ordnede forhold, men at den også er årsagen til de tårer som digteren græder. Det er nærliggende at se i denne dobbelthed den samme kobling af bønfoldelse og formaning som i det øvrige digt, for det er kongens egne handlinger, nemlig hærreformen, som han har indført for landets skyld, der har skabt den elendighed, som han nu anmodes om at tage sig af for sin sjæls skyld.

Uanset om man går til *Odensee Hospital* som filolog eller litterat, går man vild, hvis man ikke også trækker på teologi, historie, metrik og adskilligt andet. Men man bør ikke begræde at man ikke er specialist i det hele, eftersom specialisering netop i sin natur kræver en fordybelse, og ingen kan rumme alt. Derimod bør man opmuntre til tværdisciplinær kommunikation, fordi de indsigter som den ene specialist sidder med ofte kan oplyse de problemer den anden sidder med, og omvendt. Samtidig er det ofte meget sundt at konfrontere sine hypoteser med såvel teori som empiri fra tilliggende videnskabsgrene. En række vildskud kan tages i opløbet, genstanden for undersøgelserne kan i lykkeligste fald komme til at fremstå med større kompleksitet, de udsagn man når frem til tager højde for flere iagttagelser, og den genererede indsigt bliver større end summen af den specialiserede viden der indgår i samarbejdet.

Sådan som den bør være det, når man dyrker videnskab.

Noter

1. Artiklen bygger på et foredrag holdt i Selskab for Nordisk Filologi den 18/4 1996; foredraget var et led i en række, hvor en filolog og en litterat blev bedt om at gennemgå samme tekst ud fra deres discipliners faglige tradition. Efter foredraget udspandt der sig en livlig diskussion, hvorfra flere indlæg er indarbejdet i artiklen; til disse henvises særskilt i det følgende, men her skal samtlige diskussionsdeltagere takkes under ét. Afsnittene *Genreovervejelser* og *Fortolkning* er skrevet af Niels Dalgaard, afsnittene *Tekstkonstituering* og *Kommentering* af Marita Akhøj Nielsen.
2. Det meget komplicerede forhold er udredet af Albert Fabritius, SS VI, s. 657.
3. Judichær erklærer at han ikke vil beskæftige sig med teksternes *indhold*, men kun med deres form:
Her foregifvis intet om dend Riimkunstens *Materie*, eller Ting / huor om en *Poët* skal / eller kand / skrifve; Thi dend Forstand skal hand sig / aff de *Discipliner* eller Kunster forskaffe / som om dend *Materie* handler (Søren Poulsen Gotlænder Judichær: *Prosodie Danicæ*, 1671, *Danske Metrikere II: Judichær*, 1954, s. 101).

Vordende poeter formanenes til »Ord at bruge / som Tingen er til«, dvs. at bruge »høje / prægtige oc siirliche Ord« til at beskrive høje ting, »fine oc tydelige Ord« til at beskrive middelmådige ting, og »slette Ord« til at beskrive ringe ting (Judichær s. 106). Det er retorikkens idé om decorum, fra Cicero og frem, der her indskærpes. Judichær anfører desuden, at daktyliske vers ikke kan bruges i åndelige og alvorlige rim »men alleene i lystige Riim / oc Dan-tze-Sange« (s. 269), og at noget tilsvarende gør sig gældende med anapæstiske (s. 275). Endelig henviser han for så vidt angår forholdet mellem form og indhold til Scaliger (Judichær s. 361). Sml. også Billeskovs erklæring om at generne ikke får nogen betydning i Danmark før i Reenbergers *Ars Poetica* fra 1701 (F. J. Billeskov Jansen: *Danmarks Digtekunst*, 1964, bd. 1, s. 65), et standpunkt, der er rigtigt når det drejer sig om poetikker (eller rettere metrikker, for det er hvad de er), men som måske bør modereres en anelse når det drejer sig om digternes praksis, jf. Ejnar Thomsens vellykkede brug af tyskeren Martin Opitz' *Buch von der Deutschen Poeterey* (1624) i sin gennemgang af den danske barok – Opitz bygger på Scaliger og Horats, derimod ikke på Aristoteles (Ejnar Thomsen: *Barokken i dansk digtning*, Manuskript 1935, 1971, s. 28).

4. En udførlig beskrivelse af centraladministrationens arbejdsgange under Chr. V findes hos P. A. Heiberg: *Udkast til en skildring af forretningsgangen og bogføringen ved Danske Kancelli 1670-1848*, 1977, s. 7-32. Jeg er Niels Hastrup taknemmelig for at have henledt opmærksomheden på dette forhold.
5. Jeg er Svend Eegholm-Pedersen taknemmelig for at have verificeret citatet for mig og for ydermere at have meddelt mig bl.a. den interessante variant: *Mand har ham hver dæg på dørrn. Siges om den som er en til besvær, og kommer for tít. heret hic apud nos. Plau.* (GkS 774,2° V, s. 304); den danske forklaring er altså strøget i den endelige version, hvad der if. Eegholm-Pedersen ikke er usædvanligt.
6. Denne oplysning skylder jeg Inger Ejskjær, Birte Hjorth Pedersen og Inger Bévort, som under diskussionen i Selskab for Nordisk Filologi meddelte, at de kendte skikken fra hhv. Jylland, Fyn og Sjælland. Karen Margrethe Pedersen har eftersøgt belæg i Ømålsordbogens samlinger under ordet *dør* og emnet *begravelse*. Ove Rasmussen har gjort det samme i samlingerne til Jysk Ordbog – begge uden resultat. Ove Rasmussen har dog henledt min opmærksomhed på, at en lignende fremgangsmåde er omtalt i *Folkeminder*, 1955, s. 50.
7. Om den særligt poetiske syntaks se i øvrigt Poul Lindegård Hjorth: »Matthias Moths aleksandriner-syntaks«, *Hvad Fatter gjør ... Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal*, 1982, s. 181-94; i min ph. d.-afhandling, »Syntaktiske studier i dansk episk digtning o. 1600«, 1992 (utrykt), har jeg undersøgt den metrisk bestemte syntaks i knittedigtningen, som kender hovedparten af de poetiske licenser, der præger også barokkens poesi.
8. Den foreslåede tolkning blev fremsat af Poul Lindegård Hjorth.
9. Også Erik Sønderholms kommentarer til *Odensee Hospital* i *Dansk barokdigtning 1600-1750*, II, 1971, s. 192f, kunne have været inddraget her, som Jens Kristian Andersen påpegede under diskussionen i Selskab for Nordisk Filologi. Når jeg har valgt at henvise dem til denne note, skyldes det, at de al-

le med en ubetydelig undtagelse er udnyttet i SS, og at de væsentlige forskelle mellem dem og SSs noter fremgår af de her citerede forklaringer til vers 65. I modsætning til DU diskuterer Sønderholm enkelte udvalgte tekstvarianter og ordforklaringer, og han henviser ret hyppigt til referenceværker. Disse forskelle mellem hans kommentar og DU er utvivlsomt en følge af udgaverens forskellige målgruppe; hvor Sønderholms pædagogiske sigte ud over den egentlige tekstforklaring er en oplæring af studerende til videnskabelig omgang med tekster og hjælpemidler, stiller DU sig tilfreds med at give førstehjælp ved tekstlæsningen. Adressaternes forskellige faglige niveau – nogle ville tilføje tidernes forfald – fremgår naturligvis også af især verbalkommentarernes mængde: til vers 29-36 har Sønderholm 3 rene gloseoversættelser, DU 6.

10. Som Pål Dahlerup gjorde opmærksom på under diskussionen i Selskab for Nordisk Filologi, er netop Jobs bog i vor tid genstand for flere tolkninger. Derfor kan der være grund til at understrege, at for ortodoksien stod Job som den sande troende, der tålmodigt bærer enhver prøvelse, jf. fx indledningen til Job kap. 1 i *BIBLIA, Paa Danske / Det er / Den gantske hellige scriftis Bøgger, igiennem seete med fljd, effter den Ebræiske oc Græckiske text det næste mueligt var ...* 1647 (kvartudgaven af den såkaldte Resen-Svaningske bibel):

Her beskrifvis (1) Iobs Fromhed / som var velsigned af Gud med Børn / Rigdom oc Ære .. Oc hvorledis hand (2) efter Guds Tilladelse / bliver anfectet oc fristed af Diefvelen / i det hand mister sit Qveg oc sine Børn ..

Hvilcket (3) hand lidde taalmodeligen / oc prjsede Gud der hos

Et par af marginalnoterne til Job 1,1 slår det yderligere fast: den samme Mand var heel from [*hertil noten*: fuldkommen uden Hycklerj oc skrømt / oc oprictig [*hertil noten*: Ræt som hand burde ad være].

Følgende gængse forkortelser er anvendt:

ODS: *Ordbog over det Danske Sprog* I-XXVIII, 1918-56

For håndskriftsamlinger i Det kongelige Bibliotek, København:

Add.: Additamenta

NkS: Ny kongelig Samling

Collin: Collins Haandskriftsamling